

Képzőművészeti közírásunkról a hetvenes évek fordulóján

Helyzetkép-vázlat

Előljáróban

„Az irodalmi és a művészeti kritikát a művészek gyakran mogorva és zsarnok pedagógusnak tartják, a ki szeszélyes parancsokat osztogat, tilalmakat állít fel és engedményeket ad, és ekként önkényeskedésével használ vagy árt sorsuknak. Ezért a művészek vagy alázatosan és hízelkedően viselkednek vele szemben, bár lelkiük mélyén utálják, vagy pedig, ha ez nem vezet célhoz, avagy nem alacsonyodnak le ilyen udvaroncokodásra, fellázadnak ellene és haszontalanságát hirdetik. Pokolba kívánják és gúnyolják a kritikust — személyes visszaemlékezésem, hogy számárnak tartják, a ki betör a cserepes műhelybe és quadrupeante ungulae sonitu zúzza porrá a finom műtárgyakat, melyeket a napra tettek ki száradni. A hiba ezúttal a művészeket terheli, a kik nem tudják, hogy mi a kritika és olyan előnyöket remélnék tőle, a melyeket nem adhat, és olyan káros hatástól fél, a melylyel nem rendelkezik. Hiszen nyilvánvaló, a mint egy kritikus sem teheti művésszé azt, a ki nem az, azonképpen sohasem semmisítheti meg, nem sujthatja le, de még csak könnyen sem sebezheti meg azt a művészt, a ki valóban művész...”

Nem szívesen vágom el itt az idézet fonálát, mely tanulságosan hurkolódik tovább, s a századelőn készült fordítástól cifrázottan, kedvesdeden körvonalaz egy olyan helyzetet, amely — már a múlté. Bevezetőül idézhettem csupán Benedetto Croce jellemzését és intelmeit, mivel nem az ötvenes évek romániai magyar művészeti közírásának a problémáival kívánok foglalkozni, hanem a kilencszázhetvenes évek fordulójára vetek egy pillantást, eddigre pedig a kritika már képzelt hatalmát is elvesztette, s oly mértékben elbizonytalanodott közvetítő szerepében, melyet a művészet—állami mecenatúra—közönség háromszögesedett viszonyában kell betöltenie, hogy maga kényszerült „udvaroncokodásra”. Nem hiszek abban, hogy ez a helyzet bármely vonatkozásban áldásos lenne, más szóval abban hiszek, hogy változtatni rajta közös és általános érdek. Meggyőződésem, hogy ehhez elengedhetetlen (bár nem elegendő) a kritika jelenre és közelmúltra kiterjedő ön-reflexiója.

Optimizmus — pessimizmus

Statisztikai alapon kimutatható, hogy a megelőző évtizedekhez viszonyítva a romániai magyar művészeti közírás (célszerűbb ezt a kritikánál általánosabb, kevésbé kötelező fogalmat használni) a hetvenes évek legvégén, a nyolcvanas évek elején jobban állt, mint valaha. Mégis, az elégedetlenség mindegyre hangot kap a monológokban és párbeszédekben, a kerekasztal-értekezleteken, a meg-megcsökö vitákban, melyek egy része nyomtatásban is megjelent. Hol aktív, hol passzív részvevőként és megfigyelőként magam is mindegyre hánytorgatom a — számomra, szeretném úgy hinni, szintén egzisztenciális — problémákat. Az előbbi, osztatlanul derülítő kijelentés nem tépelődéseim konklúziója, hanem, mint jeleztem, egy statisztikai felmérésből adódó ténykövetkeztetés.

A romániai magyar művelődési sajtó négy orgánusát — két hetilapot (*A Hét*, *Utunk*) és két havi folyóiratot (*Igaz Szó*, *Korunk*) — vettem alapul, minthogy ezek tekinthetők elsődlegesen nemzetiségi művészeti életünk sajtóforumainak. Mellőztem — inkább kevesebb, mint több joggal — a televíziót, a képeslapokat, az *Új Életet*, a *Dolgozó Nőt*, a *Jóbarátot*, továbbá az *Ifjúmunkást* és az *Előret*, melyek országos terjesztésű sajtótermékeként részt vesznek, illetve részt kellene hogy vegyenek, főként közönségnevelő funkcióval, a művészeti életben. De úgy véltem, hogy az utóbbi vonatkozás figyelembevételével olyan méretekre dagad ez a vállalkozás, hogy az már meghaladta volna jelenlegi diszpozíciómat és az

adott közlési lehetőségeket. A művészt népszerűsítés helyzetére pedig e négy lapból, úgy vélem, megalapozottan lehet következtetni.

Két évfolyamot néztem át, hogy egy évtizedfordulóról adhassak számot: az 1979-es és az 1980-as évfolyamokat; ezzel, elképzelésem szerint, egyúttal objektívebbé tehettem az összképet, a lapok közötti és a lapokon belüli arányokat kevésbé esetlegesen tükrözhettem.

Száraz adatok I.

Képzőművészeti reprodukciók és írások az 1979-es és az 1980-as évfolyamokban:

	<i>Reprodukció</i>	<i>Cikk</i>
Utunk	543	114
A Hét	403	97
Korunk	217	48
Igaz Szó	161	8

További kiegészítésül: az *Utunk* 241, *A Hét* 141, a *Korunk* 92, az *Igaz Szó* 38 művésztől közölt reprodukciókat két év alatt; az összesítésnek nincs értelme, hiszen ugyanazok a művészek mind a négy helyen szerepelhetnek; valójában összesen 374 művész munkásságáról szerezhetett reprodukciós információt a négy lap olvasóközönsége. A megjelent képek száma 1324.

A képközlések természetesen „aránytalanul” oszlanak meg az egyes művészek között. Kellemes meglepetés volt számomra, hogy Kós András (28 reprodukcióval), illetve Balogh Péter és Gy. Szabó Béla (26-26 reprodukcióval) lett kimutatásom első három helyezettje. Az időszak revelációt hozó kiállítása ugyanis szerintem a Kós András kolozsvári egyéni tárlata volt, Balogh Péter hatvanévesen ekkor rendezte meg Bukarestből országos körútra indított életmű-kiállítását, Gy. Szabó Béla pedig 75. évét töltötte be ekkoriban; a kiemelkedő jelenlét mind a négy lapban mindhármuknál tehát feltétlenül méltányos.

A további sorrend — a két év alatt legalább tíz reprodukciós megjelenéssel:

<i>Reprodukció</i>		
4.	23	Deák Ferenc
5.	21	Cseh Gusztáv
6–7.	19	Törös Gábor és Vass Tamás
8–9.	18	Damó István és Simon Sándor
10–11.	17	Benczédi Sándor és Páll Lajos
12–15.	16	Árkossy István, Bene József, Erdős I. Pál és Tamás Pál
16–20.	15	Balla József, Étienne Hajdu, Nagy Pál, Paulovics László és Szilágyi V. Zoltán
21.	14	Bencsik János
22–23.	13	Aurel Ciupe és Vida Géza
24–25.	12	Tellmann József és Tirnován Vid
26–29.	11	Bordi András, Ince János Dés, Kusztos Endre és Vetró András
30–34.	10	Bardócz Lajos, Botár Edit, Feszt László, Fülöp Antal Andor és Zsakó Zoltán

A 4–34. helyet elfoglaló művészek között a grafikusok vannak többségben, ami a nyomdai lehetőségekkel is magyarázható, valamint azzal, hogy a politikai, irodalmi-művészeti évfordulók alkalmával vagy például a szilveszteri oldalakon rajzaikkal magától értetődően ők részesülnek előnyben. Leszögezendő ugyanakkor, hogy szóban forgó lapjaink nem illusztrálják szövegközleményeiket, ehelyett és az úgynevezett helykitöltő műtűrök helyett műalkotások reprodukcióit közlik programszerűen, méltányos helyet biztosítva hasábjaikon a festők és szobrászok munkáinak is. Adottságaink közepette alkalmasint ez a legüdvösebb megoldás.

Megállapítható, hogy az élmezőny döntő többségét a kolozsvári és Kolozsvár környéki művészek alkotják, utánuk a marosvásárhelyiek és a Marosvásárhely környékiek következnek, majd a bukarestiek; e művészeti központok reális túlsúlya mellett nyilvánvalóan közrejátszik ebben, hogy a szemlézett kiadványok ezekben a városokban jelennek meg; a Bánság és a Székelyföld, úgy látszik, nemcsak földrajzilag esik messzebb a szerkesztőségektől.

Jelzésre érdemes mozzanatként tartom, hogy mind a négy sajtótermékben Kós András, Balogh Péter és Gy. Szabó Béla mellett csupán Törös Gábor, Nagy Pál és Bencsik János munkái szerepeltek. Előkelő (6–7.) helyezését Vass Tamás kizárólag az *Igaz Szó* nagylelkűségének köszönheti, mind a 19 reprodukciója ott

jelent meg — példája egyedül álló. Az *Utunk* favoritja Cseh Gusztáv és Benczédi Sándor volt 18, illetve 17 reprodukcióval; ezek azonban zömükben rajzos vagy plasztikai karikatúrák. A *Korunk* Simon Sándort pártolta föl; a tőle közölt összesen 18 reprodukcióból 16 itt jelent meg. A *Hétnél* ilyen kiugratásnak nem vagyunk tanúi. Sűrűn előfordul, hogy a *Korunk* és a *Hét* ugyanabban a lapszámban egyetlen művészről több reprodukciót közöl; az utóbbi gyakrabban vonultat föl bukar esti művészeket, és az egyetemes vagy a hazai művészettörténeti múltat reprodukciókkal is gyakrabban idézi.

Nem rónám föl a művelődési sajtó szerkesztőinek, hogy a tőlük futtatott művészek jó néhányan nem tagjai (még) a Képzőművészek Szövetségének, kifejezetten örvendetesnek tartom ezzel összefüggésben, hogy a fiatal nemzedéket nyilvánosság-hoz segítik. Távol áll tőlem, hogy két év lapszámaiktól, akár a reprodukciókra szorítkozva, számon kérjem a művészeti élet rang és érték szerinti teljes kataszterét.

Végezetül egy pillantás a lista végére: 266 művésztől jelent meg a két év alatt mindössze 1—3 reprodukció; 4 vagy több, de tíznél kevesebb reprodukcióval szerepelt összesen 109 művész. A létszámtól nem kell hűledeznünk, ha tekintetbe vesszük, hogy a külföldi kortársak, a hazai és az egyetemes művészet klasszikusai együttesen már számottevő hányadot alkotnak kétéves távon.

A reprodukciók döntő többsége festményekről készült. A grafikai meg a szobor-replikákhoz viszonyítva a festményekről nyújtott képi információ szegényesebb és torzabb, lévén hogy a reprodukciók fekete-fehérek, s lenyomatuk nemcsak az újságpapíron, de még a *Korunk* és az *Igaz Szó* műmellékletein is igen gyenge minőségű. A reprodukciók szerepe mindemellett rendkívül nagy, az országos nyilvánosság — a szó legtágabb értelmében vett nagyközönség — számára mindenképp előtt ezen az információs csatornán válik folyamatosan hozzáférhetővé a jelenkori hazai művészet termése. A képszerkesztők felelőssége így nem csekély, s ezt aligha fölösleges hangoztatni, hiszen a napi rutinmunkában el-elhalványodik ennek tudata, és kérdéses legalábbis, hogy hol, mennyire alapul a közlés távlatos koncepcióján.

Száraz adatok II.

Nyilvánvalóan jóval kevesebb művészeti cikk jelent meg, mint ahány reprodukció. Statisztikám szerint a *Hét* és az *Utunk* két évfolyama valamivel több mint száz lapszámát átlagolva, az előbbi esetében majd mindegyikre jut egy művészeti tárgyú cikk (a művészeti könyvek recenzióit is ide vettem), ez utóbbi esetében pedig több mint egy cikk; a 24 *Korunk*-számra éppenséggel két-két cikk esik, az *Igaz Szó* csupán minden harmadik számában található művészeti közlemény. Ez a statisztika azonban így nem releváns. Illetve csak az utóbbi vonatkozásban az: bizonyos, hogy az *Igaz Szó* nem kíván érdemleges szerepet vállalni a romániai magyar művészeti életben. A konkrét szemrevételezés is emellett szól: ami megjelent, az évfordulós megemlékezés vagy felköszöntő cikk (illetve más évfolyamokban könyvrecenzió); szerkesztői koncepció ez, kétségtelenül, melynek jogosultsága elvileg nem vitatható, minthogy az *Igaz Szó* irodalmi folyóirat, ám kérdéses, vajon a közérdek szempontjából megengedhető luxus ez, s hogy a kiadvány javára válik-e vagy sem. Nem kívánok itt efelől vitába bocsátkozni; maradok a gyakorlati tanulsággal: csupán három orgánummal kell foglalkoznom e vonatkozásban.

Mennyiségi szempontból az első hely az *Utunkot* illeti meg — habár ez is irodalmi kiadvány; a két évfolyamban összesen 22 lapszámot találtam, amelyben nem jelent meg képzőművészeti tárgyú írás. A *Hétnél* a két évfolyam — a statisztikakészítés során — egyé- zsurorodott össze: 51 lapszámban kerestem hiába ilyen cikket (1979: 26; 1980: 25), s itt több egyfelől a nyúl farknyi közlemény, másfelől az egész oldalas interjú. Az *Utunk* véleményem szerint betölti a művészettel is foglalkozó, főként szemlélő hetilap szerepét; a *Hétről* ezt nem állíthatom: nemcsak mennyiségileg keveslem, amit ez a lap a képzőművészetért tesz.

Két év 24 lapszámára eső 48 képzőművészeti tárgyú közleményével, arányosan számítva, vitán felül a *Korunk* a legnagyobb érdem. Korántsem csupán mennyiségi érdemről van itt szó; a *Korunk* híján, a folyóirat művészeti szerkesztését is végző Kántor Lajos kezdeményező szelleme és tevékeny közreműködése híján helyzetképünk s az állapot, amit ezzel tükrözünk, jóval kevesebb optimizmusra adna okot.

Az *Utunk* és a *Hét* képzőművészeti közleményeinek alighanem döntő többségét (vajon hány százalékát?) a cikkíróktól beküldött, illetve felajánlott írások teszik ki, ami tulajdonképpen még természetes lenne. Ezt a külső „nyomást” azonban a szerkesztői fogadókészség és a megjelenésig eltelő várakozási idő ugyancsak

szabályozza. Hogyha a cikkírók a szerkesztői tájékozódás zavarait, értetlenségét vagy felemáságát tapasztalják, hogyha egy másfél-három flekkes kis cikk megjelenésére a hetilapnál annyit kell várniuk, mint egy tanulmány közlésére a havi folyóiratnál, ez a nyomás természetesen a minimálisra csökken, számos arra érdemes téma marad megíratlanul, egy műfaj anyátlanodik el, amely pedig egyúttal alapozás, a nagyobb lélegzetű tanulmányokhoz nélkülözhetetlen iskola a szerzők számára.

Természetes — helyesebben, természetesebb —, hogy a havi folyóirat közleményei még nagyobb mértékben a beküldött tanulmányokból és jegyzetektől kerüljenek ki; így van ez a *Korunk*-nál is, nyilván. Amde nem véletlen, hogy az említett nyomás itt a legnagyobb. Ha a hetvenes évek végére a nagyobb szabású dolgozatok olyan mennyisége kezdett állandósulni a szerkesztőségi tartálékban, amely már-már meghaladja a megjelentetésükre vállalkozó egyetlen folyóirat felvevőképességét, ez részben a könyvkiadóknak, azaz főként a Kriterionnak köszönhető, amely felkarolta a művészetet, de mellesleg a szerkesztőségi termében galériát is fenntartó *Korunk* készségének. Az itt megrendezett Nagy Albert-kiállítás kapcsán került sor például egy fontos kerekasztal-megbeszélésre Kántor Lajos, Balázs Péter, Bölöni Sándor, Bretter György, Gazda József, Jakobovits Miklós, Murádin Jenő és Palotás Dezso részvételével (szövege *Ki volt Nagy Albert?* címmel az 1980. évi 3. számban jelent meg), s ugyancsak a szerkesztőség kezdeményezésére itt ült össze az időszak kétségtelenül legjelentősebb művészeti témájú tanácskozása Ágopcsa Marianna, Banner Zoltán, Borghida István, Boros Judit, Ditrói Ervin, Jakobovits Miklós, Mezei József, Murádin Jenő, Szilágyi Júlia és Váli József részvételével. (*Képzőművészetünk önismerete*. *Korunk*, 1979. 1—2.)

A *Hét* is helyet adott egy olyan cikknek, amely képzőművészeti kritikánk önismeretéhez hozzájáruló nagyobb vitát indíthatott volna (Kazinczy Gábor: *Rózsaszínű válság*. 1979. 8.); de a jegyzetoldalra zsúfolták be ezt a jobb sorsra érdemes írást, s a szerkesztőség meglegedett két spontán reagálás utólagos közlésével.

Félreértések elkerülése végett: nem állítom, hogy akár *A Hétben*, akár az *Utunkban* ne jelentek volna meg számottevő írások a tárgyalt időszakban. Csupán a szerkesztőségek viszonyulását akartam szemléltetni.

Száraz adatok III.

Kik voltak az 1979-es és 1980-as évfolyamok képzőművészeti főmunkatársai az egyes lapoknál?

Utunk: 1. Banner Zoltán 26 cikk; 2. Kántor Lajos 8 cikk; 3. Mezei József 7 cikk; 4. Murádin Jenő 6 cikk; 5. E. Szabó Ilona 4 cikk.

A Hét: 1. Murádin Jenő 6 cikk; 2. Adonyi Nagy Mária 5 cikk; 3—4. Kazinczy Gábor és Mezei József 4-4 cikk; 5. Szépréti Lilla 4 cikk.

Korunk: 1—2. Borghida István és Ditrói Ervin 5-5 cikk; 3. Jakobovits Miklós 3 cikk.

Nyilvánvaló, hogy az itt említettek közül kerülnek ki azok, akik a legnagyobb „nyomást” gyakorolták íráskényszerükkel, művészeti közírókként, a szerkesztőségekre. Mivel ez a téma oly ritkán került terítékre, engedelmet kérek egy teljesebb kimutatás közzétételére.

Kik jelentettek meg rendszeresen művészeti tárgyú közleményeket mind a négy, szemügyre vett folyóiratban e két év során?

1. 27 cikk: Banner Zoltán, az *Utunk* szerkesztője (26 az *Utunkban*, 1 a *Korunkban*);

2. 14 cikk: Mezei József, a *Művelődés* szerkesztője (7 az *Utunkban*, 4 *A Hétben*, 2 az *Igaz Szóban*, 1 a *Korunkban*);

3. 12 cikk: Kántor Lajos, a *Korunk* szerkesztője (8 az *Utunkban*, 2-2 *A Hétben* és a *Korunkban*);

4. 10 cikk: Murádin Jenő, az *Igazság* szerkesztője (6 *A Hétben*, 3 a *Korunkban*, 1 az *Utunkban*);

5. 9 cikk: Borghida István művészettörténész, főiskolai tanár (5 a *Korunkban*, 2-2 *A Hétben* és az *Utunkban*);

6. 8 cikk: Ditrói Ervin művészettörténész, nyugalmazott tanár (5 a *Korunkban*, 2 az *Utunkban*, 1 *A Hétben*);

7. 7 cikk: Kazinczy Gábor grafikus, akkor a Temesvári Állami Magyar Színház díszlettervezője (4 *A Hétben*, 2 az *Utunkban*, 1 a *Korunkban*);

8. 5 cikk: Adonyi Nagy Mária, *A Hét* szerkesztője; Ágopcsa Marianna, a *Szatmári Hírlap* szerkesztője, Gazda József tanár, Kovászna, Jakobovits Miklós festő, a Körösvidéki Múzeum munkatársa;

9. 4 cikk: Erdélyi Lajos, az *Új Élet* szerkesztője; E. Szabó Ilona művészettörténész, nyugdíjas múzeológus; Szépréti Lilla, az *Új Élet* szerkesztője;

10. 3 cikk: Balázs Imre festő, az *Új Élet* belső munkatársa; Balázs Péter festő; Gyöngyösi Gábor, a szatmári Északi Színház irodalmi titkára; Huszár Sándor, *A Hét* főszerkesztője, Jánosházy György, az *Igaz Szó* főszerkesztő-helyettese; Lőrinczi László, akkor az *Új Élet* szerkesztője; Marosi Ildikó, *A Hét* szerkesztője; Mohi Sándor festő; Szávai Géza, az *Előre*, majd *A Hét* szerkesztője.

Egy-két cikket közölt még további 30 közíró, közülük aktív szerkesztő 15.

Szükségesnek tartottam a kenyérkereső foglalkozás feltüntetését, mert így bezédes tényként áll előtűnk, hogy egész művészeti közírásunk a sajtóban alkalmazottakra alapozódik. Rajtuk kívül két tevékeny nyugdíjas művészettörténészt és öt (három a középnemzedékhez tartozó) képzőművészt s mutatóban egy-egy tanárt és színházi munkatársat vonlathattam föl. A helyzetkép lényegében változatlan maradna, ha ide sorolnám a név szerint már nem említett 30 cikkíró, s nem módosulna akkor sem, hogyha például a hetvenes évek művészeti könyveinek a szerzőit is melléjük sorakoztatnám.

Határozottan a kontraszelekcióna és egyéb zavarokra utal, hogy tudományos kutatói, muzeográfusi állást elfoglaló közíró csak egy van közöttük, a festő Jakobovits Miklós. Ezen a helyzeten nemcsak meditatálni kellene; maradjunk most mégis a ténynél, hogy művészeti cikkíróink egzisztenciájának a fenntartója döntő mértékben a sajtó, amely munkahelyet biztosít, és lehetővé teszi a kiszállásokat. Önbecsapás volna azonban, ha nem árnyalnók ezt a ténymegállapítást. Először is: a látszat ellenére korántsem mindegyik arra hivatott heti- és napilap vállal ilyen „áldozatot”. Másodsor: az, amit művészeti irodalomnak neveztem, csak kis hányadában tekinthető szakirodalomnak vagy szakavatott publicisztikának, a cikkírók zöme a képzőművészetekhez (a képzőművészekhez) is vonzódió riporter, aki olykor vállalkozik ilyen kiruccanásra, amikor is inkább érzelmeire, rutinjára, a művész nyilatkozatára támaszkodik, mintsem szakfelkészültségre. Ez még nem volna baj — a publicisztikai közvetítésre nagy szükség van —, a probléma abban rejlik, hogy a felelős szerkesztői igények is ebben látszanak kimerülni, sőt az egy és másfél flekkék szorgalmazása arra vall, hogy még ezt is áldozatvállalásnak tekintik, s úgy tűnik, csupán közhely szinten hajlandók átgondolni a közismert diagnózist, mely szerint korunkat a műszaki-tudományos forradalom mellett a vizuális kultúra előretörése jellemzi. Márpedig a kulturális sajtó művészeti irodalmát, művészeti politikáját, feladatvállalását a huszadik század vége felé csak ebben a távlatban lehet valóban értékelni.

Minőségi igényeink

Hogyan értékelhető a romániai magyar művészeti közírás a hetvenes évek fordulóján?

Kazinczy Gábornak *A Hét* 1979. február 23-i számában megjelent véleménye szerint: „Kritikusaink eddigi működése alapján képzőművészetünk panorámája meglehetősen zavaros. Nehéz eligazodni sokféleségében, s a divatos termékek dzsungelében nehéz rátalálni az igazi értékekre. Hiányzik a komoly felkészültséget és biztos értéket jelző igénylés és bátor kezű kritika, amely a művészetet elválasztja a szélhámoságtól, mely előnyben részesíti a mélyben szántók kintlódását a felületen száguldók »eleganciájával« szemben, amely megkísérli a maradiakat maradiságuktól, a sznobokat sznobizmusuktól [...] elmozdítani, és megkísérli a látványos szenciációkra éheseket rejtett szépségek felderítésére serkenteni.”

Egy széles látókörű, bel- és külföldön utazgató grafikus, tárgyalkotó, díszlettervező s nem mellékesen cikkíró képzőművész látlete ez, akiben megvan a képesség, hogy saját művészi szubjektívizmusa fölé emelkedjék, a közérdekre koncentráva szemlélődjék, s mondanivalóját a nagyközönséghez és a szaknához egyaránt címezza. Ebből a pozícióból fogalmazódhatott meg egy negatív helyzet leírása közben a maximális igény a romániai magyar műkritika iránt.

Kazinczy azt szeretné látni, hogy ez a kritika a kortársi művészet partnerévé emelkedve részt vegyen azoknak a bonyodalmaknak a tisztázásában, amelyekbe művészetünk valóságosan belegabalyodott, s amelyekből — ez már az én véleményem — egy emancipálódott kritika közreműködése nélkül csak magánérvénnyel lábálhatnak ki az egyes művészek, olykor értetlenségtől kísértén, a közönségtől és a művészársadalom egészétől többé-kevésbé elszakadva.

De hát nyílik-e ilyen kilátás? Kazinczy rezignáltan állapítja meg, hogy mind kevesebben gyakorolják hivatásszerűen a műkritikát. A főle megjelentetett *Rózsaszínű valóság* című cikkre reagáló Balogh József (*Művész a skatulyában. A Hét,*

1979. 12.) felrója, hogy „művészeti kritikánk mindjobban elszakad művészeti életünkől“, még a jelentősebb eseményeket sem regisztrálja, vagy ha igen, szakszerűtlenül, túlzó szubjektivitással, alkalmi viszonyulással teszi. Gazda József ugyanabban a lapszámban közölte *Igényes kritikát, de viszonylagosat?* című írásában pedig éppenséggel azt állítja, hogy ott tartunk, ahol az irodalomkritika Kőlcsey idején: „nincsenek meg a keretei az igazi, igényes kritika létrejöttének“, hogy „Egyik folyóiratunk sem vállalkozott arra, hogy próbáljon rendet teremteni a képzőművészeti kritikánkat uraló káoszban“.

A maximális igénytől, ime, eljutottunk a minimális realitáshoz. Örvendjünk vagy borongjunk azon, hogy mindkettőnek a tudatában vagyunk?

De miért tartunk itt?

Visszatekintés

Nos, hogyan is írta Croce? „Az irodalmi és művészeti kritikát a művészek gyakran mogorva és zsarnok pädagógusnak tartják...“ Volt ez így, és volt rá okuk művészeinknek, a mieinknek a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején sokkal inkább, mint a Croce korabelieknek. Ámbár, ahogy vesszük; hatalmat képviseltek, kétségtelenül, az adott pillanatban szócsőszererepre ekként vállalkozó tolforgatók, tekintélyük azonban ideiglenesen sem volt. Igaz, hogy egyes művészekre évekig, kerek évtizedig tartó, súlyos következmények származtak a „pädagógusi“ megnyilvánulásokból; csakhogy ezek a „megbízatások“ egyszeri vagy néhány alkalomra szóltak.

A művészet szerepe és saját funkciójuk felől felvilágosodás kori illúziókat tápláló, alkalmi és nem alkalmi „kritikusokat“ a képzőművészek előbb csöndben kívánhatták a pokolba, de már az ötvenes évek és még inkább a hatvanas évek sajtójából pompás szemelvényekkel illusztrálhatnám a leszamarazást és a kigúnyolást, melynek céltábláit nem mindig nevezték néven: az általános alany használatára előnyösebbnek és hatásosabbnak mutatkozott; vehemensebb művészek ekkor már megtehették a közírást általános bűnbaknak, a fiatal művésznemzedék „tévelygéseier“ is reá háríthatták a felelősséget.

A képzőművészetnek, a képzőművészeknek hivatalos státust és tekintélyt biztosító szervezeti keretbe, ahol a rangokat és az anyagi javakat el- és kiosztották, a művészjelölteket évtizedekig különösebb válogatás nélkül fogadták be, a kritikusjelöltek iránti szigor azonban mihamar meghatványozódott. A romániai magyar sajtóban jelentkező kritikusjelöltet senki sem tartóztatta, mehetett, ahogy jött, maradhatott, ha karriervágytól fűtve vagy ébredező hivatástudatára hallgatva, macakacsul kitartott. Sorsa az utóbbi esetben volt mostohább; a művészársadalom felől sikerélményben része nemigen lehetett, távlatos tájékozódási lehetőségei híján szorult önképzésre, s minél inkább hitte, hogy finomodik érzékenysége, ítélőképessége, annál kevésbé láthatott esélyt arra, hogy kielégítse az egymással homlokegyenest vagy csali módon szembeszegülő elvárásokat.

A mezőny alakulása

Szaktórum híján a művészeknek csupán a felhördülés formájában megnyilvánuló érdeklődése közepette a művészeti írók, ha nőttek, úgy nőhettek, mint fű a réten — önerőből, gondozatlanul.

Művészettörténettel hivatalból főként vagy egyebek mellett alig néhányan foglalkozhattak, s vállalhattak emellett kultúrmissziót, cikkrírást, gondviselést az utánpótlásra. Am a művészeti kismonográfiák sorát, vagyis lényegében a felszabadulás utáni tervezett romániai magyar művészeti könyvkiadást még az Irodalmi Könyvkiadó égisze alatt, egy Kovásznán élő fiatal magyar szakos tanár, Gazda József Gyárfás Jenő-monográfiája nyitotta meg 1969-ben. A következő, Krizsán János-monográfia szerzője, Borghida István már hivatásos művészettörténész volt, de a harmadik kötet az *Utunknál szerkesztősködő, filozófiát végzett Banner Zoltán* keze alól került ki. Az outsidersék aránya a hetvenes évek romániai magyar művészeti irodalmában a könyvkiadástól a napilapcikkeig csak tovább növekedett; noha időközben szereztek néhányan művészettörténelmi diplomát, ez a tőke korántsem kamatozott az elvárt mértékben.

Érezhetőbbé vált viszont az írástudó művészek közreműködése. Kézikönyvet ugyan csupán a balsorsú Nagy Pál jelentetett meg 1979-ben, de Balázs Péter, Mohi Sándor, Vetró Artúr s a fiatalabb nemzedékből Balázs Imre, Kazinczy Gábor, Jakobovits Miklós, Kancsura István és alkalmi szerűen mások nevével a lapok

olvasóközönsége is megismerkedhetett. A Dacia Könyvkiadónál pedig Banner Zoltán szerkesztésében meg-megjelennek képzőművész-émlékiratok.

Publicisztikai jelentkezésre is vállalkozó művészeink állásfoglalását, ítéleteit, mondanivalóját természetesen befolyásolja a nemzedéki hovatartozás, a vallott ars poetica, ám egyikük sem pusztán azért ír, hogy magának vagy a tőle képviselt irányzatnak fogalmazzon programot, nyerjen közönséget; szándékuk szerint pártatlanok, illetve minőségpártiak, szakavatottságuk tudatában a közírás szakavatatlanságából adódó hiányt igyekeznek pótolni. Ennek tulajdonképpen örvendeni kellene, és lehet is örvendeni a pillanatnyi helyzetben, a nagyközönség nevében. Ámbár...

Képzőművészek — művészeti irodalom

Nagyobb művészeti irodalmakban jobbra apostolokként követelnek maguknak helyet a legjelentősebb művészek, ha tollat ragadnak. Olyasmit nyújtanak így, amire csak ők képesek: valamely művészi úttörés eredeti, hiteles szöveges tanúságaival szolgálnak. Gyakran előfordul, hogy ezeket a szövegeket a kortársak műalkotásaiknál is értetlenebbül fogadják, s emiatt feledésbe mehetnek egy időre, ám utóbb ezek épülnek be maradandóan a művészeti irodalomba.

Művészembernek érdemleges energiát az ilyen szövegek megírására érdemes áldoznia; emellett vagy ennek híján népnevelő felbuzdulásból, nemes vagy kevésbé nemes elgondolásoktól vezetettve írogathat ugyan, de vasárnapi műkritikusnál többé csak akkor válhat, ha művészi tevékenysége rovására az utóbbit választja főfoglalkozásául. Volt erre példa: a Lyka Károlyé egyebek között. Ilyen pálfordulásokra azonban nálunk, a mi időnkben aligha számíthatunk. Azok a képzőművészek, akik a hetvenes évek fordulóján publicistaként is szerepeltek, kellőképpen eredeti egyéniségek ahhoz, hogy ez a gondolat meg se forduljon a fejükben. Máskülönben a legszerényebb képességű művész sem forgathat ilyesmit a fejében komolyan, egyszerűen nem éri meg neki, sem anyagilag, sem erkölcsileg: ahhoz ez a szakma presztízst, megélhetést kellene, hogy biztosítson — márpedig nem biztosít.

A hetvenes évek folyamán tanúja lehettem nem egy próbálkozásnak, olvasó, gondolkodó, tehetséges művészeti főiskolások publicisztikai nekifutásainak, melyeknek lett is kezdeti eredményük. De nem lett folytatásuk, a lelkesedés mindannyiukban alábbhagyott, amint belekóstoltak a cikkírás nehézségeibe, és beleütköztek a szerkesztőségek érdeklődésének a korlátaiba, azokba a problémákba, melyek a már tekintélyt szerzett művész-publicistákat is arra készítetik, hogy időnként leszámoljanak egyik-másik szerkesztőséggel vagy éppen a közírói szereppel.

Szerencsére nem mindig tudnak ellenállni az újabb kísértéseknek. Szerencsére, mondom, mert mindig szándékomban kiakolbólítani a képzőművészeket a művészeti közírásból; csupán azt szerettem volna szemléltetni, hogy a művészetkritikai önállósága gyakorlatias nézőpontból illúzióknak tűnik.

Persze, nemcsak gyakorlatiasan nézve az.

Azonosulás — kívülállás

Csak ha tárgyát — a művészetet — önmagába tudja zárni, akkor kelhet értelmessé létre, szakirodalomként, a művészeti közírás. Erre azonban csupán úgy lehet képes, ha a filozófiai, esztétikai, társadalomrajzi, lélekrajzi gondolkodáshoz s a társadalmi lét konkrét anyagi és szellemi valóságához kapcsolódva közelíti meg a művészet jelenségeit. A műkritikának nélkülözhetetlen, de nem legfőbb erénye az egyes művészekről, a művészek egy-egy csoportjától vagy adott esetben a művész-társadalom zömétől fenntartott ábrázolási törekvések, eszmék, minőségi kritériumok és értékrend elsajátítása. Történetileg nem vitatható s a jelenre mégis mindegyre áttételezhetetlennek látszó igazság az, hogy az elismerés, amellyel a művész-társadalom zöme egy adott helyen és korszakban kitüntet bizonyos ábrázolási elveket, minőségi kritériumokat és művész-társakat, az utókor számára nem mindig irányadó. Cézanne-tól érrefelé (hogy biztos pontról induljunk) éppenséggel következtesen a felmerülésük idején periferikus művészi törekvések váltak hosszabb-rövidebb idő után mérvadókká, melyekre céhes elzárkózással reagáltak a kortársak.

A művész-társadalomnak sohasem volt erőssége az önkritika. Nincs ebben semmi különös; a termékeny alkotómunka záloga az olykor intranzigenciáig menő személyes elfogultság az alkotói krédó tekintetében. A művészeti élet mindig, szükségyszerűen csatátér. A művész mindig azt a kritikát nézi jó szemmel, amely be-

avatottként száll mellette síkra, s még inkább azt, amely ugyancsak beavatottként, „belülről” támadja vehemens azokat, akiket ő esküdt ellenfeleinek érez, tud, amely tehát nyilvános „igazságtevésre” vállalkozik olyan formában, amellyel a vizualitás embere nemigen tud bánni — szöveggel, szóbeli érveléssel. Van-e esélye az ilyen kritikának arra, hogy valós értéket hozzon létre? Van, akkor, ha történetesen a később szabállyá váló kivétel védelmében lép fel; szóval annak a beavatott kritikának van erre esélye, amelyet megjelenése idején általánosan elutasítanak...

Természetes állapot volna a művészek örökös berzenkedése a kritikával szemben? Alighanem. Kivált, ha egzisztenciálisan nincsenek rászorulva a kritika támogatására, vagy nem érzik magukat létükben veszélyeztetve annak „támadásaitól”. Paradoxális viszonyulást kell itt megvilágítani: az egyébként lenézett szövegeket a művészek jobbra mégis kinyilatkoztatásoknak fogják föl, ekként kéri számon ítéleteik helyességét, vagy ezért érzik szükségességnek, hogy leszámoljanak velük. Kevésbé tapasztalható ez a nyolcvanas évek fiatal nemzedékénél, részben azért, mert számukra a huszadik század hatodik-hetedik évtizede történelmi múlt, másrészt azért is, mert a kritika érdemben még alig szólt törekvéseikről, s nem utolsósorban azért, mert azt tapasztalhatják, hogy a kritikától (a közírástól) nagy ritkán kavart viharok mihamar elülnek, változásokat nem hoznak sem pró, sem kontra; elhanyagolható tényezőnek tarthatják tehát.

Ezt a sarkított, tehát támadható és nyilván árnyalásra szoruló diagnózist a romániai képzőművészeti élet egészére tartom nagy általánosságban érvényesnek. Nemzetiségi specifikumunkból az a jellemvonás adódik még hozzá, hogy míg a román műkritikának és művészetelméleti, művészettörténeti irodalomnak az utánpótlása önműködően kitermelődik a főiskolán, majd pedig a szakmai gyakorlat folyamán, a létező intézményes keretek között (Bukarestben legalábbis), ilyen önműködő mechanizmus a romániai magyar művészeti irodalom és műkritika vonatkozásában nem létezik.

Mi szükség a kritikára?

Művészeink összlétszámához viszonyítva bizony elképesztő, hogy — ha nem tévedek — fél kezemen megszámolhatom a Képzőművész Szövetség kritikai szakosztályának magyar tagjait, s hogy közülünk szakszerkesztőként egyedül Banner Zoltán dolgozik. A „szakszerűtlenség” iránti fenntartás, a kritikusi tévedésektől való páni félelem, de nem kevésbé az anyagi biztonságérzet, a presztízsztudat és az atomizálódott művészeti élet együtthatásából alakulhatott ki ez a helyzet, mely úgy tűnik, nem nyugtalanítja különösebben művésztársadalmunkat. Holott a romániai magyar képzőművészetnek már van akkora és olyan múltja, amelyet tudatosítani érdemes és kell, nemcsak e nemzetiségi kultúra vetületként, hanem önmagában véve is, minthogy a romániai művészet egészen belül közép-kelet-európai viszonylatba helyeződve, már nem regionális értékű jelenség. És van olyan jelene, amelyet már nem lehet összefogni, áttekinteni pusztán publicisztikai megközelítésből.

Képzőművészetünk „panorámája” nemcsak a kritika csorba, hiányosan foncsorozott tükrében mutatkozik zavarosnak, ahogyan Kazinczy Gábor mondja. A dolgok a valóságban is összebonyolódtak. Ugyszólván minden vonatkozásban. Hogy csupán a lehető legáltalánosabb, országhatárainkon túl is föltevődő kérdések közül utaljak néhányra futólagosan: terítékre kerültek, már a művészek számbeli meg sokasodása miatt is (persze, korántsem csak emiatt), a művészetfenntartó állami mecenatúramechanizmus működési problémái és végső soron a társadalmi teherbíró képesség határai; fonyadoznak tovább a nagyközönség és a képzőművészet közvetlen, spontán kommunikációjáról alkotott idilli elképzelések. Ha nem akarjuk, hogy végképp szépen hangzó szónoki fordulatokká sekélyesedjenek a művészet társadalmi funkciójáról, a népszolgálatról hangoztatott nézetek, a sztereotípiákat fölülvizsgálva, a valóságos korszerű társadalmi és művészi igényeket és elvárásokat szembesítve, e követelmények tartalmát-értelmét közelebbről, folyamatosan, újra meg újra meg kell próbálnunk körülhatárolni. Hogy a netán elkerülhetetlen megszorítások ne vérkeringési zavarokat okozzanak; a szóbeli érvelés ugyanis nem a művészek erőssége...

Felelősséget vállalni, tisztán látni a jelenlegi helyzetben a legfelkészültebb kritika számára sem könnyű feladat. Ahogyan Kazinczy Gábor is említi: „Nehéz eligazodni a sokféleségben, s a divatos termékek dzsungelében nehéz rátalálni az igazi értékekre.” Így van ez világviszonylatban, így van ez mai romániai s ezen belül a mai romániai magyar művészet vonatkozásában is. Ehhez az eligazodáshoz az innen-onnan szerzett tájékozódással dúsított hétköznapi vizuális tapasztalat még

akkor sem elegendő, ha egészen rendkívüli, született érzéssel párosul. Nélkülözhetetlen hozzá a befejezettnek sohasem tartható elméleti alapozás és a folyamatos, mindegyre fölfrissített konkrét tapasztalás, lehetőleg minél szélesebb körben. Ugy tapasztalom, különböző igényszinteken nem kevés értelmiségi — mérnök, orvos, tanár — választja éppen ezt szabadidő-foglalatosságnak, és képes figyelemreméltó véleményt nyilvánítani, közvetíteni környezetére felé. Megbecsülést érdemlő műpártoló, sőt népnevelők is kerülnek ki közülük.

Szabadidő- vagy akár negyednormás foglalkozásként, hivatásszerűen, hivatásos igénnyel üzni azonban a műkritikusi munkásságot szinte lehetetlen. Am a mi gyakorlatunkban mégis csak így lehet. Jelentsen valaki számára nagyobb vagy kisebb megterhelést kenyérkereső munkája, mint statisztikámból kiderül, a romániai magyar irodalmi-művészeti sajtóban évente 5-7 művészeti témájú cikknél többet csak kivételesen, háziszzerzőként jelentethet meg, még ha mindegyik lapnak dolgozik is. (És ebbe a legtöbbit publikáló kategóriába 1979-ben és 1980-ban összesen négyen tartoztunk.)

A kilencszáznyolcvanas évek realitásából fürkészsze a századvég távlatait, meggyőződésem, hogy a művészeti közírás és ezen belül a művészeti kritika közvetítő szerepe a képzőművészetben belül, a képzőművészet és a mecenatúra, a képzőművészet és a nagyközönség között csak növekedhet. Nem állítanám, hogy ehhez nálunk teljesen hiányoznának az objektív — és a szubjektív — feltételek. De azt sem, hogy akár a meglévőket kihasználjuk. Hogy ki látja ennek kárát? Elsősorban mindenekelőtt a nagyközönség, másodsorban — s nemcsak közönségkapcsolatuk tekintetében — a képzőművészek, harmadsorban pedig — hadd legyenek nagyképű, felkéretlenül, néhány ember nevében — valahol szellemi életünk egésze.

Mint ahogy valóban a vizuális kultúra előretörésének a korában élünk.

GÜNTER KUNERT

FEHÉREK A FELHŐK

Fehérek a felhők. Fehér a tej a korsóban, fehér, mint a szélfújta ingek a kötélén, fehér, akár a kötszer a csata előtt.

GÜNTER GRASS

A TENGERI CSATA

Egy amerikai repülőgép-anyahajó és egy gótikus katedrális kölesönösen elsüllyesztette egymást a Csendes-óceán közepén. Utolsó percig játszott az orgonán az ifjú pap. — Most repülők és angyalok függnek a levegőben és nem tudnak leszállni.

GÜNTER EICH

GONDOSKODTAK RÓLA

Gondoskodtak róla, hogy a szegények ne aludjanak el ima nélkül. A tehervonat azt zakatolja, amit számára előírtak. Szórol szóra hull le a vízsepp. Hajnaltájban a szél száradó levelekből olvas.

Imák, melyek a történéndőt kéri, a napi megaláztatást a sebekre a sőt kőkemény kenyeret s rövidebb útszakaszt.

A vigasztalás rejtett: szemétkben sokszorozza meg a rózsa szíromhullatva álmódott illatát.

RITÓÓK JÁNOS fordításal